

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М.П.ДРАГОМАНОВА

КОВБАСА Юрій Миколайович

УДК 372.38-373.63

**ЗМІСТ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ З БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В УМОВАХ
МІЖШКІЛЬНОГО НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧОГО КОМБІНАТУ**

13.00.02 – Теорія та методика трудового навчання

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2005

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,

член-кореспондент АПН України

Сидоренко Віктор Костянтинович,

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, завідувач кафедри трудового навчання та креслення.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор

Гушулей Йосип Миколайович,

Тернопільський державний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, професор кафедри трудового навчання;

кандидат педагогічних наук, доцент

Назаренко Валерій Миколайович,

Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова, доцент кафедри теорії та методики професійної освіти.

Провідна установа: Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України, відділ психології трудової і професійної підготовки, м. Київ

Захист відбудеться „10” травня 2005 року о _14_ год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.05 у Національному педагогічному університеті імені М.П.Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (01601, м.Київ, вул.Пирогова, 9)

Автореферат розіслано “_2_” квітня 2005 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

О.П. Гнеденко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Досвід розвинутих країн засвідчує: добробут у державі залежить як від розвитку ринкових відносин, так і від рівня життя окремої людини, що не можливо без відповідного рівня розвитку особистості. Це вимагає створення нових умов освіти і професійної підготовки. В період реформування середньої загальноосвітньої школи відбувається глибоке переосмислення вітчизняного та осягнення світового досвіду у формуванні цілей і змісту освіти. Це знайшло відображення у Державній національній програмі “Освіта: Україна ХХІ століття” та проектах Концепції дванадцятирічної загальної середньої освіти і Концепції профільного навчання. Відповідно до названих документів було розроблено і Державний стандарт з трудового навчання.

Традиційно у більшості шкіл учнів готують за профілями: металообробка, деревообробка, столярна, токарна, фрезерна справа, кулінарна, швейна і автосправа. Для розширення свободи вибору напряму майбутньої професійної діяльності та врахування потреб ринку праці потрібно доповнити зміст і структуру професійної підготовки старшокласників і, зокрема, введенням навчальної програми з основ бухгалтерського обліку. Доцільність даного курсу викликана рядом соціально-економічних і психолого-педагогічних причин.

На сучасному етапі розвиваються: приватна підприємницька діяльність громадян, нові форми власності – приватна, акціонерна тощо; нові види фінансових послуг. Значна частина соціальних послуг перейшла до комерційних банків, страхових компаній, недержавних пенсійних фондів та інших фінансових установ, які надають все більше різноманітних послуг населенню. Таким чином, нові умови життя диктують необхідність оволодіння громадянами елементарними навичками керування та обліку фінансових ресурсів.

Розбудова приватного сектора економіки, розвиток малого та середнього підприємництва, і водночас ускладнення інформаційних, нормативно-законодавчих та операційних технологій ведення бізнесу також вимагають від суб’єктів господарювання знання бухгалтерського обліку.

Перехід школи на дванадцятирічний термін навчання вимагає більш радикального вирішення цього питання. За дослідженнями психологів, старший шкільний вік – це найбільш сприятливий період життя з точки зору доцільності та ефективності професійного самовизначення і підготовки до професійної діяльності.

Профторієнтаційні дослідження свідчать про збільшення контингенту учнів, які бажають ознайомитися з основами бухгалтерського обліку для роботи у різних підприємницьких структурах. За результатами досліджень Д.Закатнова, В.Кавецького, І.Нікітіної, Р.Пасічник, О.Тополь та інших, можна зробити висновок, що через відсутність систематизованої професійної підготовки старшокласників такий вибір здійснюється переважно за зовнішніми ознаками, без ознайомлення з метою, змістом, умовами, методами відповідної професійної діяльності.

Аналіз педагогічної, психологічної та спеціальної літератури показав, що науково-методична система професійної підготовки старшокласників зі спеціальності “Бухгалтерський облік” на сьогодні відсутня, хоча підґрунтя для розв'язання означеної проблеми закладено в працях вітчизняних і зарубіжних вчених: О.Аменда, В.Власової, В.Дрижака, Д.Закатнова, А.Казанцева, В.Мадзігона, Г.Левченка, В.Назаренка, А.Нісімчука, О.Падалки, В.Полякова, І.Прокопенка, Н.Романової, І.Сасової, В.Сидоренка, М.Тименка, Д.Тхоржевського, М.Хайбулаєва та інших.

Окремі педагогічні аспекти підготовки учнів до нових видів господарської діяльності досліджували: Г.Воїтелева – розглядала педагогічні умови навчання старшокласників управлінської діяльності в процесі трудової підготовки; В.Дрижак – обґрунтував зміст і методику профільної підготовки старшокласників до підприємницької діяльності; О.Камишенченко – визначила основні вимоги до змісту економічної освіти школярів; Р.Лучечко – виявила умови ефективного формування готовності старшокласників сільських шкіл до трудової діяльності; Н.Солоненко – обґрунтувала підходи до змісту і методики навчання менеджменту учнів 10–11 класів загальноосвітніх шкіл, К.Старченко – розглядав процес виховання у старшокласників підприємливості в навчально-трудої діяльності. В перелічених роботах обґрунтовано та розкрито зміст і методи здійснення економічної підготовки школярів у процесі трудового навчання. Проте у вищезгадуваних роботах не приділено достатньо уваги вивченню бухгалтерського обліку.

Недостатня розробленість питання професійної підготовки старшокласників за такою важливою у ринковій економіці професією, як бухгалтер, відсутність змісту і методичного забезпечення професійної підготовки з бухгалтерського обліку зумовила вибір теми дисертаційного дослідження: **“Зміст і методика професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку в умовах міжшкільного навчально-виробничого комбінату”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідної роботи Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова і безпосередньо пов'язане з виконанням кафедрою трудового навчання та креслення наукової роботи, спрямованої на вдосконалення системи трудової підготовки учнів загальноосвітніх шкіл. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (протокол № 8 від 14.02.2001 р.) та узгоджена з бюро Ради з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (Протокол № 10 від 23.12.2003 р.).

Об'єкт дослідження: процес професійної підготовки старшокласників в умовах міжшкільного навчально-виробничого комбінату.

Предмет дослідження: зміст і методика професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку в умовах міжшкільного навчально-виробничого комбінату.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка змісту навчання і визначення ефективної методики формування понять, вмінь і навичок професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку в умовах міжшкільного навчально-виробничого комбінату.

В основу дослідження було покладено **гіпотезу** – зміст і методика викладання курсу професійної підготовки „Основи бухгалтерського обліку” у старшій школі будуть результативними, якщо:

– в основу змісту навчання покласти базовий мінімум теоретичних знань та практичних вмінь, що є загальними для бухгалтерів різних сфер виробництва, визначений на основі розроблених критеріїв, у яких враховано дидактичні принципи трудового навчання, а також сучасні суспільні вимоги та об’єктивні процеси в економіці;

– методика формування професійних понять, умінь і навичок бухгалтерського обліку у старшокласників буде забезпечена системою практичних задач і вправ, проблемних завдань і конкретних ситуацій, створенням проектів з професійної діяльності.

Для досягнення мети і перевірки гіпотези були визначені такі **завдання дослідження**: вивчити особливості розвитку бухгалтерської діяльності в Україні в умовах становлення ринкових відносин; теоретично обґрунтувати зміст професійної підготовки старшокласників за спеціальністю “Бухгалтерський облік” і розробити навчальну програму з “Основ бухгалтерського обліку”; експериментально перевірити доступність і посиленість змісту програми для засвоєння учнями; розробити методику вивчення учнями базових понять і формування професійних вмінь та навичок майбутнього бухгалтера у старшокласників через систему практичних задач, проблемних завдань, вирішення конкретних ситуацій та створення проектів з професійної діяльності; експериментально перевірити результативність обраної методики професійної підготовки учнів старшої школи з бухгалтерського обліку.

Методологічною основою дослідження виступають: філософські положення про об’єктивний та історичний підхід до аналізу процесу педагогічних явищ, системний та діяльнісний підходи у навчанні; принципи єдності теорії та практики, гуманізму й демократизму освіти; ідеї та установки, що висвітлені у державних нормативних документах України з проблем освіти та трудової підготовки учнівської молоді (Закон України “Про середню освіту”, Концепція гуманізації й гуманітаризації освіти, Концепція профільного навчання, Доктрина освіти в Україні, прийнята II Всеукраїнським з’їздом працівників освіти і затверджена Президентом України).

Теоретичну основу дослідження становлять теорії про: провідну роль діяльності і спілкування у формуванні особистості, органічного зв’язку теорії і практики в процесі пізнання (Л.Виготський, С.Максименко та ін.); особистісний і діяльнісний підходи у навчальному процесі (І.Бех, П.Гальперін, В.Мадзігон, Н.Тализіна та ін.); зміст професійного навчання у середніх

загальноосвітніх закладах (В.Дрижак, В.Ледньов, В.Сидоренко, Д.Тхоржевський та ін.); активізацію пізнавальної діяльності та розвиваючого навчання (В.Безпалько, Дж.Дьюї, В.Х.Кілпатрік, П.Підкасистий та ін.), проблемне навчання (В.Гетта, М.Махмутов, В.Оконь, Д.Тхоржевський та ін.); методологічні та теоретичні питання трудового навчання (С.Батишев, А.Вихрущ, Й.Гушулей, Г.Левченко, В.Сидоренко, Г.Терещук, Д.Тхоржевський та ін.); питання економічної освіти і виховання (Н.Бірюкова, Д.Закатнов, А.Нісімчук, О.Падалка, О.Прутченков, І.Сасова, М.Тименко, Л.Чеботарьова, І.Шпак та ін.); психолого-педагогічні аспекти формування в учнів понять, умінь і навичок (О.Запорожець, В.Поляков, А.Усова та ін.).

Для вирішення поставлених завдань на всіх етапах дослідження застосовувався комплекс **методів**, які взаємно доповнювали один одного: аналіз психолого-педагогічних і науково-методичних праць з проблеми дослідження, законодавчо-нормативних документів, навчальних програм, підручників, посібників; вивчення та порівняльний аналіз навчально-програмної документації; педагогічне спостереження, анкетування, інтерв'ю, тестування, групові та індивідуальні бесіди; вивчення й узагальнення досвіду трудового навчання у середніх закладах освіти України; усне та письмове опитування; діагностичні контрольні роботи; педагогічний експеримент, якісний та кількісний аналіз його результатів.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася в умовах Степанівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату (Чернігівська область), Чернігівського юридичного коледжу, Чернігівського кооперативного технікуму, Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Всього різними видами експерименту було охоплено 187 старшокласників, 56 студентів, 8 викладачів, 14 приватних підприємців.

Вирішення поставлених завдань і перевірка висунутої гіпотези здійснювалися поетапно протягом 1999–2003 рр.

На першому етапі (1999–2000 рр.) було проведено аналіз вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної і науково-методичної літератури з питань професійної підготовки старшокласників та підвищення її ефективності у середніх загальноосвітніх навчальних закладах, розроблялась методика дослідження, формувалась робоча гіпотеза і завдання, визначалися предмет і об'єкт дослідження, обирались методи дослідження.

На другому етапі (2000–2002 рр.) здійснювався творчо-пошуковий експеримент, під час якого відбувалася апробація експериментальної програми, спрямованої на перевірку доступності та посиленості змісту навчальної програми “Основи бухгалтерського обліку” учнями 10-11-х класів, що навчаються в МНВК.

На третьому етапі (2001–2003 рр.) проводився формуючий експеримент з перевірки ефективності розробленої технології навчання (методів, прийомів, засобів); систематизувалися,

порівнювалися та узагальнювалися результати, отримані в процесі дослідно-експериментальної роботи, формулювалися загальні висновки дослідження, розроблялися методичні рекомендації.

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягає в тому, що:

визначено вимоги до відбору навчального матеріалу для професійної підготовки школярів з бухгалтерської діяльності; вперше, на основі історико-педагогічного аналізу, обґрунтовано й розроблено зміст і структуру професійної підготовки старшокласників за спеціальністю “Бухгалтерський облік” як шкільного компонента загальної середньої освіти та авторську програму для професійного навчання учнів 10–11 класів „Основи бухгалтерського обліку”;

розроблено і перевірено методику вивчення наукових понять та формування професійних навичок й умінь у старшокласників за спеціальністю “Бухгалтерський облік” (практичні задачі та вправи, проблемні завдання, створення конкретних ситуацій і проектів з професійної діяльності).

Практичне значення дослідження полягає в розробці та впровадженні програми і методики викладання курсу “Основи бухгалтерського обліку” для учнів 10–11 класів.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані в практиці викладання економічних дисциплін у середніх загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня (школах, ліцєях, гімназіях, МНВК), у професійно-технічних навчальних закладах, центрах професійного навчання незайнятого населення та вищих навчальних закладах освіти як науково-методична основа окремих тем курсів з методики викладання фахових (спеціальних) дисциплін.

Вірогідність результатів дослідження забезпечувалася методологічною і теоретичною обґрунтованістю його вихідних теоретичних положень; застосуванням методів, що адекватні об’єкту і предмету дослідження, його гіпотезі, меті та завданням; експериментальною перевіркою авторської методики; кількісним і якісним аналізом набутих учнями системи понять, вмінь і навичок професійної діяльності бухгалтера; репрезентативністю вибірки і статистичною значущістю отриманих даних; коректністю їх статистичної обробки.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднені на Всеукраїнській науково-методичній конференції “Профорієнтація та довузівська підготовка майбутніх спеціалістів: проблеми, досвід, перспективи” (м.Чернігів, 1999р.), науково-практичній конференції “Проблеми трудового навчання та виховання в нових соціально-економічних умовах” (м.Чернігів, 1999р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Трудова і професійна підготовка учнів в умовах дванадцятирічного навчання” (м.Чернігів, 2001р.), звітній науково-практичній конференції “Науково-дослідна діяльність молодих вчених” (м.Київ, 2003р.), Міжнародній науково-практичній конференції “Сучасний стан та перспективи розвитку трудового навчання в європейському освітньому просторі” (м.Київ, 2003р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції “Профільне навчання: історія, теорія, практика” (м.Вінниця, 2004р.), на звітних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Національного

педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, на наукових засіданнях кафедри трудового навчання та креслення Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова і кафедри педагогіки, психології та методики трудового і професійного навчання Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Результати дослідження покладено в основу авторської навчальної програми “Основи бухгалтерського обліку” для учнів 10–11 класів загальноосвітніх середніх закладів (схвалено предметною комісією з трудового навчання та креслення Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України 27.02.2002 р.).

Результати дослідження впроваджено у навчальний процес Степанівського міжшкільного навчально-виробничого комбінату Менського району Чернігівської області (довідка № 96 від 20.09.2004 р.), Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка (довідка № 04-11/695 від 12.10.2004 р.), Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова, м. Київ (довідка № 04-10/1850 від 08.11.2004 р.).

Публікації. Матеріали дисертації викладені у 8 публікаціях (всі – одноосібні, 5 – у наукових фахових виданнях; із яких: 6 – статей, 2 – тези доповідей) та в навчальній програмі “Основи бухгалтерського обліку” для учнів 10–11 класів (гриф Міністерства освіти і науки України).

Структура дисертації. Дисертація складається із вступу, двох розділів, шести параграфів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 219 сторінок машинописного тексту, з яких 170 – основний текст. Робота містить 7 рисунків, 9 таблиць, додатки – на 29 сторінках. Список використаних джерел налічує 182 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, визначено об’єкт, предмет, мету дослідження, сформульовано гіпотезу та основні завдання, викладено методи дослідження, розкрито наукову новизну, практичне значення роботи, сформульовано вірогідність, наведено дані про апробацію дослідження та впровадження його результатів у практику роботи середніх загальноосвітніх навчальних закладів.

У **першому розділі “Науково-педагогічне обґрунтування змісту професійної підготовки старшокласників за спеціальністю “Бухгалтерський облік”** проведено історико-дидактичний аналіз професійної діяльності в сфері бухгалтерського обліку, змін у змісті та досвіді методики підготовки облікових працівників. Обґрунтовано зміст професійної підготовки учнів старших класів у середніх загальноосвітніх закладах.

Бухгалтерський облік виник багато тисячоліть тому для задоволення практичних потреб людей у повсякденній трудовій діяльності: перевірка наявності та витрачання господарських та інших цінностей, облік запасів, ведення записів по джерелах надходження і витрачання предметів обліку.

У Стародавньому Світі до професійної групи людей, що займалися обліком, у першу чергу можна віднести писців, жерців, керівників робіт та купців. Першим трьом доручали вести державний облік цінностей і платежів, записувати всі дані, правильно, без помилок, потрібним кольором; відмічати явку та виконання обсягу робіт. Купці вели самостійне рахівництво.

Поява на початку XIII століття у Європі позиційної системи обчислювання із застосуванням арабських цифр дала змогу прискорити розрахунок і точність арифметичних операцій. Цей період раннього середньовіччя характеризується також початком формування господарського (торговельного) права; появою комерційної освіти, випуском перших підручників з економічної освіти; закладено початок розвитку подвійної бухгалтерії.

Найбільш активне обговорення питань підготовки бухгалтерів відбувається в Західній Європі у XVII і XVIII століттях. Серед основних поглядів на професійну підготовку бухгалтерів найпоширенішими стали: погляди англійця Даффорне – прибічник догматичного навчання (тверде і напам'ять вивчення правил і провадок бухгалтерського обліку); француз Пурра вперше висловив думку, що при вивченні бухгалтерії вирішальне значення має теорія, а не практичні приклади, навчання повинно йти від окремого до загального.

У середині XIX століття історичні підходи до розуміння бухгалтерської науки вилилися у розвиток двох концепцій: юридичної та економічної. Суть першої полягає у тому, що головною метою бухгалтерського обліку, змістом дій бухгалтера є реєстрація змін у правовідносинах осіб, які беруть участь у господарському процесі. Суть другої розвинули французькі бухгалтери, які головною метою обліку і зміст своєї професійної діяльності вбачали у реєстрації руху матеріальних цінностей.

Наприкінці XIX – на початку XX століть у Російській імперії було відкрито багато навчальних закладів з професійної підготовки працівників сфери обліку промисловості та торгівлі. Водночас стали створюватися спеціальні комерційні училища. За професійною діяльністю відбувається відокремлення працівників обліку від працівників, що займалися записами, підрахунками, контрольною діяльністю. На той час помітною стає спеціалізація бухгалтерів за галузями обліку, а також підвищення їхнього освітнього рівня, що спричинило як появу вищих спеціалізованих навчальних закладів і курсів, так і викликало розвиток методики викладання обліку, в якій можна відзначити перехід від заучування та ілюстративного показу практичного застосування прийомів обліку до теоретичного навчання (Курсель(Courcelle), М.Лунський, Є.Сіверс).

Щодо проблем сутності та класифікації рахунків у 50-х роках серед вчених було поширено погляд про зрозумілість класифікації рахунків, що повинно допомогти учням освоїти правильність запису по рахунках, а практичним працівникам – вибрати рахунки для реєстрації господарських операцій. Але прихильників класифікації за однією ознакою – економічним змістом – було менше, ніж тих, хто виступав за класифікацію за двома ознаками – економічним змістом і за структурою та призначенням.

У радянський період професію бухгалтера було віднесено до контролюючих. Значення інших функцій були зменшені, виведені у розряд другорядних. Усі дії бухгалтера строго регламентувалися нормативними документами. Престиж професії сильно впав.

З прийняттям незалежності та переходу до ринкових відносин в Україні вирішено багато питань з організації бухгалтерського обліку у нових соціально-економічних умовах. 16 липня 1999 року Верховною Радою України прийнято Закон України “Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні”, розроблені стандарти (положення) бухгалтерського обліку (С(П)БО), під час складання яких враховувалися вимоги Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку.

На сучасному етапі вчені-економісти дають свої визначення, акцентуючи на правовому, економічному, організаційному, адміністративному або іншому боці бухгалтерського обліку. Узагальнюючи різні визначення, виявлено, що бухгалтерський облік містить такі функції: формування повної і достовірної інформації про діяльність підприємства; контроль за наявністю, рухом і використанням основних і оборотних засобів підприємства та джерел їх формування; формування і оцінка собівартості продукції, на основі чого з’являється можливість виявляти резерви підвищення ефективності виробництва і уникати втрат; своєчасна підготовка звітів про фінансові результати діяльності.

Сучасний бухгалтер повинен володіти знаннями з бухгалтерського обліку, фінансового менеджменту, аналізу фінансової діяльності, економічної теорії, податкового законодавства, мати гарні знання комп’ютерної техніки, вміти спілкуватися з людьми. Йому мають бути притаманні такі риси характеру: чесність, порядність, принциповість, комунікабельність, пунктуальність, велика працездатність, відповідальність тощо.

Окрім професійного бухгалтера знання з обліку необхідні майже всім громадянам. Так, функції людини у сфері обліку умовно можна поділити на елементарні, прикладні та професійні. До елементарних функцій відносимо ведення родинного бюджету, підрахунок фінансових залишків сім’ї, прорахування можливості щодо взяття кредиту або, навпаки, вкладання на депозитні та інші рахунки тимчасово вільних грошових заощаджень, оплата комунальних платежів із заповненням потрібної документації тощо. До прикладних функцій–використання облікових даних або звітів для контролю, планування і аналізу господарської діяльності тощо. Зміст професійної функції полягає у виконанні організації та проведення обліку, його аналізу, підготовці звітів до різних державних органів управління, а також підготовці документації та реєстрації даних для оперативного, бухгалтерського або статистичного обліку господарської діяльності та проведення подібних операцій. При такому розподілі всіх людей можна умовно поділити на чотири групи: споживачі, користувачі, виробники та організатори облікової інформації.

Перша група – споживачі – охоплює майже все населення, бо кожна людина з часом вступає у грошово-кредитні відносини. А елементарна бухгалтерська підготовка допоможе їм розпоряджатися своїми наявними грошовими ресурсами найбільш ефективним способом.

Користувачі – це: по-перше, адміністративний персонал; по-друге, підприємці на етапі їхнього становлення. До цієї групи належить доволі значна кількість людей.

Виробники та організатори – це фахівці, для яких основною є діяльність щодо організації, забезпечення і ведення обліку. До них відносимо фінансового директора і головного бухгалтера (керівний персонал), бухгалтера, економістів з бухгалтерського обліку та аналізу господарської діяльності та фінансової роботи, працівників державних і приватних служб, що ведуть перевірку або ревізію облікових даних (спеціалісти), касира, нарядника, рахівника, обліковця (регістратора бухгалтерських даних), таксувальника, калькулятора і тарифікатора (технічні службовці), які мають отримати вищу освіту або професійну підготовку.

Сучасну професію бухгалтера можна інтерпретувати як здатність людини застосовувати професійні знання і вміння та володіти необхідними особистісними якостями для ефективної діяльності з організації та ведення обліку і складання звітів за підсумками господарської діяльності для підприємств різної форми власності.

На основі аналізу робіт вчених (В.Дрижак, В.Краєвський, І.Лернер, В.Ледньов, М.Пригодій, В.Сидоренко, М.Скаткін, Д.Тхоржевський та ін.) зміст професійної підготовки визначено як соціально необхідну, педагогічно обґрунтовану, структурно впорядковану і зафіксовану у навчальній програмі інформацію, що необхідна для оволодіння знаннями і прийомами професійної діяльності, та формування на їх основі навичок. Складовими визначення змісту професійної підготовки є:

1) соціально необхідна інформація для професійної діяльності – це частина накопиченої людством інформації, обсяг якої є необхідним і достатнім для виконання професійних обов'язків або певної ділянки роботи;

2) педагогічно обґрунтована – це педагогічно осмислена і практично перевірена інформація для засвоєння учнями, відібрані за опрацьованими критеріями елементи змісту освіти та їх обсяг;

3) структурно впорядкована – конкретним чином (у певному порядку) розташовані відібрані елементи змісту освіти.

Розробкою та описанням змісту професійного навчання займалися П.Атутов, С.Батишев, А.Беляєва, Л.Занков, В.Ледньов, В.Поляков, В.Сидоренко, М.Скаткін, Д.Тхоржевський та ін. Незважаючи на те, що зміст програми має ґрунтуватися на основі дидактичних принципів навчання, особливості кожного предмету вимагають розробки специфічних положень.

При розробці навчальної програми „Основи бухгалтерського обліку” ми виходили з того, що професійна підготовка старшокласників є продовженням трудової, тому вона повинна відповідати

загальноосвітнім завданням трудового навчання. Враховуючи мету, і на основі аналізу принципів професійної підготовки, нами були розроблені критерії відбору навчального матеріалу до програми, які полягають у: відповідності змісту основним функціям у діяльності кваліфікованих робітників та фахівців – бухгалтерів, обліковців, касирів тощо; доступності та посиленості змісту навчального матеріалу розумовим і віковим можливостям учнів; практичній спрямованості змісту для організації постійної професійної діяльності в процесі навчання; міжпредметній та внутрішньопредметній координації змісту навчального матеріалу; взаємозумовленості структури змісту теоретичних відомостей і практичних дій.

На основі вищезгаданих критеріїв розроблено зміст навчальної програми, який дає змогу вирішувати такі головні завдання професійної підготовки: навчити учнів раціональних методів бухгалтерського обліку в ринкових умовах господарювання; правильно відображати господарські операції на рахунках бухгалтерського обліку; проводити записи до облікових реєстрів; здійснювати контроль і аналіз господарської діяльності за бухгалтерськими звітами.

Теоретичний аналіз підходів до складання послідовності вивчення змісту бухгалтерського обліку свідчить про те, що навчальний матеріал не можна побудувати за принципом тільки лінійної або концентричної структури. Тому за доцільний вибрано “спіральну” структуру (В.Ледньов).

На основі узагальнення досліджень вчених, аналізу спеціальної літератури (довідників, Державного класифікатора професій), а також сучасних вимог до функціональних обов’язків бухгалтера здійснено відбір та обґрунтування змісту навчальної програми “Основи бухгалтерського обліку”. Всі змістові лінії програми повинні забезпечити формування в учнів базового мінімуму:

знання – законодавчих, нормативних, методичних та інших документів з організації бухгалтерського обліку і складання звітності; принципів бухгалтерського обліку; порядку бухгалтерського обліку на підприємстві; планів і кореспонденції рахунків; організації та правил ведення документообігу з бухгалтерського обліку; методів аналізу бухгалтерської звітності;

вміння – вести фінансові, матеріальні, виробничі, господарські розрахунки та баланси; вести облік коштів, фондів, продукції, матеріалів; розраховувати затрати на виробництво, надання послуг, собівартість продукції; вносити записи та виправляти помилки в документах (бухгалтерських книгах, рахунках, інвентарних списках, накладних платіжних дорученнях тощо); складати звіти з фінансово-господарської діяльності підприємства та до податкової адміністрації; аналізувати фінансово-господарську діяльність підприємства.

Розроблена за результатами проведеного дослідження навчальна програма складається з трьох основних розділів та тридцяти шести навчальних тем, кожна з яких розкриває теоретичні та практичні аспекти бухгалтерського обліку і враховує вимоги до змісту професійної підготовки старшокласників у системі загальної середньої освіти.

У другому розділі “Методичні основи професійної підготовки старшокласників за спеціальністю “Бухгалтерський облік” теоретично обґрунтовано методику формування понять бухгалтерського обліку у старшокласників, запропоновано проектну методику для формування професійних умінь і навичок бухгалтера у старшокласників, а також наводяться: результати і аналіз формуючого експерименту з перевірки змісту навчальної програми “Основи бухгалтерського обліку” на доступність і посильність; результати експериментальної перевірки пропонованої методики формування у старшокласників понять, вмінь і навичок бухгалтерської діяльності.

Основним у теоретичній підготовці старшокласників є формування і розвиток знань, приведення їх до системи, застосування у професійній діяльності. Як доведено в педагогіці та психології, знання і вміння, які формуються в учнів, тісно пов’язані з поняттями. Під формуванням поняття розуміють етап навчання, який характеризується виявленням і розумінням основних суттєвих ознак поняття, що є його ядром, і включенням його до системи знань учня. Розвиток поняття базується на знанні його ядра і містить у собі процес виявлення нових властивостей, ознак, взаємозв’язків і відносин даного поняття з іншими, що складають систему знань учня.

У ході теоретичного аналізу літературних джерел виявилось, що сьогодні відсутня методика, що могла б стати провідною для формування понять і умінь професійної підготовки бухгалтерів. А оскільки творча діяльність бухгалтера часто супроводжується проведенням дослідницької роботи, то цілком влаштовує та методика, що дає змогу формувати необхідні дослідницькі навички й вміння (пошук і аналіз необхідної законодавчої і нормативної інформації, аналіз і пропозиції щодо покращання фінансового стану підприємства, можливості зменшення бази оподаткування тощо). Для активного і свідомого формування в учнів професійних вмінь, враховуючи розвиток самостійності, творчості та інших потрібних якостей фахівця бухгалтерського обліку, нами було запропоновано, запроваджено і перевірено ефективність методів розв’язання економічних та облікових задач і вирішення виробничих завдань, аналіз конкретних виробничих ситуацій і розробку проектів.

Вивчення педагогічної і психологічної літератури показало, що навчальні задачі можуть виконувати різні функції: закріплення викладеного педагогом теоретичного матеріалу; контроль знань; самостійне набуття нових знань.

При складанні задач професійно спрямованого змісту доцільно брати до уваги такі вимоги: до змісту задач потрібно включати лише відомі учням поняття бухгалтерського обліку і доступні для них завдання, які слугують ілюстрацією застосування теоретичного матеріалу з основ бухгалтерського обліку; зміст задач повинен бути пов’язаним з навчально-практичною діяльністю учнів, відображати явища і поняття, з якими вони ознайомилися в процесі вивчення інших шкільних дисциплін, зокрема економіки; зміст і результати розв’язання задач повинні вирішувати як дидактичні, так і виховні завдання навчання.

Хід формуючого експерименту довів, що розв'язання практичних задач є одним із ефективних шляхів, через який відбувається процес засвоєння понять бухгалтерського обліку, а також діагностика ефективності їх засвоєння.

Аналіз конкретних економічних ситуацій (метод випадків) можна розглядати як один із різновидів диспуту, який належить до групи методів формування свідомості особистості. Використання цього методу дає змогу наблизити процес навчання до реальної професійної діяльності та передбачає розгляд відповідних ускладнень проблемного характеру, практичних випадків та інцидентів у ході навчального процесу. Проблемністю при цьому є усвідомлене учнем існування протиріччя між поставленою метою і можливістю її досягнення. Конкретна ситуація подається на початку розгляду навчальної теми і використовується як основа для вивчення матеріалу. В процесі пояснення нового матеріалу учням пропонуються запитання, відповіді на які потрібно в ході роботи або після самостійного опрацювання частини теми.

Аналіз конкретних ситуацій сприяє поглибленому вивченню понять з теми, встановленню зв'язку теоретичних положень із практикою, формуванню вмінь учнів аналізувати події, факти, явища, робити відповідні висновки та приймати рішення, розвитку вмінь і навичок діяльності в нетипових або непередбачуваних ситуаціях.

При використанні конкретних ситуацій важливо дотримуватись певних вимог щодо їх змісту: матеріал повинен бути пов'язаний з тим, що вже вивчався; відібрана інформація має бути актуальною; матеріал повинен бути невеликим за обсягом і містити обмежену кількість фактів, явищ.

В основу методу проектів покладено ідею, що є суттю поняття “проект”, його практична спрямованість на результат, який можна одержати, вирішуючи ту чи іншу практично або теоретично значущу проблему.

Проект – це проблемне завдання, що вимагає свого дослідження на основі вирішення ряду часткових проблемних задач, які учні самостійно ставлять перед собою і їх вирішують. Щоб домогтися результату, необхідно навчити учнів: самостійно мислити, знаходити і вирішувати проблеми, спираючись на знання з різних галузей; прогнозувати результати і можливі наслідки різних варіантів рішення; встановлювати причинно-наслідкові зв'язки.

Як показало дослідження, при опануванні навчальної програми “Основи бухгалтерського обліку” найбільш доцільним є запровадження методу проектів за таким алгоритмом роботи:

1. З кожної конкретної теми проводити ряд занять для оволодіння учнями необхідною базою основних понять, навичок і вмінь.
2. Попередньо перевіряти наявні знання, уміння і навички учнів, показати можливі проблеми, що вимагають вирішення; обговорити варіанти рішення; мотивувати здійснення проекту.

3. Формувати проектні групи і розподіляти в них обов'язки залежно від конкретних завдань проекту; розробляти план вирішення та обговорити ймовірний результат.

4. Збирати, обробляти та узагальнювати необхідну інформацію із законів, П(С)БО, нормативних актів, підручників, збірників тощо.

5. Безпосередньо працювати над проектом.

6. Презентувати і захистити проект.

7. Підбити підсумки роботи над проектами (дискусія з оцінкою і самооцінкою проектів).

Серед основних вимог до застосування методики проектів можна назвати такі: наявність значущої для учнів проблеми або задачі, що вимагає для свого вирішення дослідного (творчого) підходу; значущість (теоретична, практична або пізнавальна) результатів проекту; самостійна діяльність учнів; використання методів дослідження, які передбачають певну послідовність дій: визначення проблеми та завдань для її вирішення; висування гіпотез вирішення проблеми; обговорення методів дослідження і способів оформлення результатів проекту, збір і аналіз отриманих даних, підбиття підсумків, оформлення і презентація проекту, висновки, на основі яких можуть висуватися нові проблеми, що потребують подальшого вирішення.

Рівень засвоєння навчального матеріалу на основі застосування отриманих знань і вмінь ми поділили на такі групи:

1. Рівень впізнавання навчального матеріалу

2. Рівень алгоритмічного застосування засвоєного матеріалу

3. Рівень творчого застосування навчального матеріалу

Ефективність експериментального навчання визначалася шляхом порівняння результатів навчання і динаміки рівня визначених параметрів (рівень засвоєння понять і вмінь за компонентами, рівень сформованості професійного інтересу і професійних якостей особистості, самостійності в роботі) в експериментальних і контрольних класах.

Експериментальна перевірка доступності програми “Основи бухгалтерського обліку” полягала в тому, що вивчення кожної основної теми або блоків тем супроводжувалось перевіркою теоретичних знань і практичних умінь старшокласників. Для цього після вивчення блоку тем проводилась контрольна робота, за результатами якої оцінювався комплекс знань і практичних умінь учнів. Для кількісної оцінки результатів засвоєння змісту навчальної програми застосовувався компонентний аналіз сформованих в учнів понять, умінь і навичок за результатами виконання контрольних робіт.

До теоретичних знань ми віднесли знання термінів і понять, їх властивостей та основні нормативні положення бухгалтерського обліку.

До практичної частини ми включили такі уміння: виконувати практичні завдання (рішення бухгалтерських і економічних задач, виконання професійних завдань – складання проводок);

заповнювати бухгалтерську первинну документацію; складати звітну документацію; здійснювати перевірку бухгалтерської (повсякденної) діяльності; аналізувати звітну документацію; приймати оптимальні рішення в бухгалтерській діяльності.

Під час аналізу контрольних робіт і тестів виставлялася умовна оцінка: за правильну відповідь ставили “1”, а при помилковій чи неправильній відповіді виставлявся “0”. Коефіцієнт засвоєння вираховувався за формулою:

$$K_{зас} = (B_y \cdot 100) / n,$$

де B_y – сума умовних балів;

n – число компонентів.

Визначивши коефіцієнт засвоєння кожним учнем навчального матеріалу, ми знаходили середні відносні показники коефіцієнтів засвоєння з кожного блоку програми, результати яких наведено на діаграмі (рис.1).

Одержані дані в процесі експериментальної перевірки змісту програми на доступність і посильність показали, що рівень засвоєння навчального матеріалу старшокласниками перебуває у межах 60–80%. Виходячи із критеріїв компонентного аналізу (за А. Беляєвою), маємо підстави вважати, що узагальнені результати контрольних робіт довели безсумнівну доступність і посильність змісту навчальних програм для засвоєння учнями. Аналіз помилок контрольних робіт щодо рівнів засвоєння показав, що 20–40% теоретичного і практичного навчального матеріалу учнями не засвоюється. Для підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу було введено методи активного навчання. Порівняння експериментальної методики навчання з традиційно сформованою стало наступним етапом нашого дослідження.

За традиційною схемою вивчення бухгалтерського обліку у контрольних групах, після лекційного викладання навчального матеріалу з великою кількістю прикладів, учні розв’язували задачі та вирішували завдання, заповнювали бланки первинної документації, складали фінансові звіти, обговорювали законодавчі та нормативні акти, заповнювали рахунки, аналізували готові фінансові звіти. При цьому застосовувалися переважно традиційні методи навчання (розповідь, пояснення, вправи, використовувалася наочність тощо), які доповнювалися діловими іграми.

Професійна підготовка учнів експериментальних класів реалізовувалася за такою схемою: після викладу теоретичного матеріалу проводилося його закріплення для різних рівнів засвоєння. Наступним етапом заняття було розв’язання задач, вирішення практичних завдань і проблемних ситуацій. Окрім пояснення рішення (або можливого вирішення, знаходження виходу), від учнів також вимагалось: проаналізувати умову, її складові компоненти, пояснити хід розв’язання, навести подібні приклади. Практична частина заняття з формування понять, професійних навичок і вмінь проводилася із широким застосуванням конкретних і проблемних ситуацій, давалися завдання з

підготовки проекту, розбирався хід їх виконання. При цьому особлива увага приділялася самостійній роботі учнів на заняттях. На заняттях експериментальної групи широко використовувалися методи активізації навчальної діяльності старшокласників: задачі різного рівня складності, вирішення проблемних професійних ситуацій (метод випадків), ділові ігри. До того ж учні розробляли різні типи проєктів професійної діяльності бухгалтера як на заняттях у кабінеті, так і під час підготовки домашніх завдань.

Для кількісного вираження порівняння експериментальної і традиційної методик викладання було застосовано також компонентний аналіз результатів перевірочних робіт. Як елементи сформованості понять ми використали такі показники: повнота, точність, системність і позитивний перенос. Для обґрунтованої оцінки сформованості навичок і вмінь ми виділили їх компоненти:

1. Ефективність застосування професійних понять, тобто якість і правильність вирішення задач і практичних завдань, чітке їх застосування.

2. Якість і ефективність навчально-практичної діяльності, про що можна судити за строками вирішення поставлених завдань, їх правильністю та охайністю в оформленні.

3. Ступінь організованості в роботі, тобто охайність і правильна організація робочого місця, планування етапів своєї діяльності.

4. Точність розрахункових операцій при виконанні навчально-практичних завдань.

Результати визначення рівнів сформованості понять і вмінь учнів експериментальних і контрольних груп (порівняльні зрізи проводилися наприкінці кожного півроку навчання і перед випускними іспитами) наведено в таблиці 1.

Для контрольних зрізів знайдене значення χ^2_{emp} більше, ніж табличне, при 95%-ному рівні значущості, що достатньо для відкидання нуля – гіпотези у педагогічних дослідженнях. Це означає, що кращі результати в експериментальних групах пояснюються застосуванням запропонованих методів активізації навчання, оскільки інші умови проведення занять були ідентичними з контрольними групами.

Оцінка рівня сформованості понять і вмінь була узагальнюючою, оскільки контрольні роботи проводилися одночасно за всіма компонентами. Результати оцінок дослідження були співставлені з оцінками викладача. Коефіцієнт рангової кореляції Спірмена $\rho = 0,88$ свідчить про правильність оцінювання сформованості понять і вмінь учнів.

Рівні сформованості понять і вмінь учнів в контрольних та експериментальних групах, %

К – контрольні групи;

Е – експериментальні групи.

Для визначення рівня сформованості самостійності у роботі ми виходили з того, що самостійність як риса дуже важлива у повсякденній професійній діяльності бухгалтера, і визначається як прагнення й здатність учня розв'язати без сторонньої допомоги практичне завдання, яке для нього до певної міри новим або проблемним.

З цього визначення вироблено критерії щодо виявлення ступеня самостійності учнів у засвоєнні професійних понять і вмінь, які полягають у: використанні допомоги викладача; якості оформлення практичного завдання; складності завдання; правильності виконання. На їх основі та на підставі спостережень за учнями було виділено і охарактеризовано рівні самостійності (таблиця 2).

Таблиця 2

Критерії рівнів самостійності учнів

№ з/п	Рівень самостійності	Допомога викладача	Якість оформлення	Складність завдання	Правильність виконання
1.	Нульовий	Постійна	Посередня	Просте, на впізнання	Помилки у виборі способу рішення, підрахунках
2.	Базовий	Потреба у підказках	Можливі виправлення	Типові, нескладні	Помилки у розрахунках, заповненні документів
3.	Виконавчий	Дає напрям виконання	Без виправлень, охайно	За відомим алгоритмом	Несуттєві помилки
4.	Творчий	Видає і перевіряє	Чітко, чисто, без виправлень	Творчі	Без помилок

Аналіз результатів дослідно-експериментальної роботи показав, що в кінці навчання учні контрольних і експериментальних груп мають різний рівень розвитку самостійності, а саме: в експериментальних групах зросла чисельність учнів, які вирішували завдання на творчому рівні самостійності на 8,55% і на виконавчому рівні – на 2,56%; зменшилась кількість учнів на базовому

рівні – на 11,11%, при цьому в експериментальній і контрольній групах відсутні учні, що виконують завдання на нульовому рівні. Отримані результати свідчать про те, що більшість учнів експериментальної групи може виконувати практичні завдання за алгоритмом, а також вони здатні вирішувати навчально-практичні завдання, які вимагають творчості та самостійності.

Отримані результати експерименту дають нам можливість зробити такі висновки: впровадження системи економічних задач, конкретних і проблемних ситуацій, розробка проектів у процесі вивчення курсу “Основи бухгалтерського обліку” забезпечили: сформованість понять і вмінь учнів перебуває на більш високому рівні в експериментальних групах, ніж у з контрольних; формування в старшокласників професійного інтересу до вибору професій сфери фінансового обліку; зростання самостійності у роботі та розвитку ряду професійно важливих якостей особистості.

Таким чином, формуючий педагогічний експеримент підтвердив правомірність висунутої гіпотези дослідження, довів доступність і посиленість змісту навчальної програми „Основи бухгалтерського обліку” та більш високу результативність експериментальної методики формування в учнів понять, вмінь і навичок професійної діяльності бухгалтера, у порівнянні з традиційною.

ВИСНОВКИ

Одержані в результаті проведеного експерименту дані підтверджують висунуту гіпотезу і дають змогу зробити такі висновки:

1. Досвід передових країн переконує, що розвинуте виробництво все менше потребує робітників низької кваліфікації, а натомість зростає попит на високоосвічені та висококваліфіковані кадри. Разом з тим знижується попит на робітничі спеціальності, а збільшується на професії сфери обслуговування виробництва і населення (торгівля, транспорт, побутові послуги, туристичний бізнес тощо). Одними з найпотрібніших та престижних стають професії, пов’язані із обліком, управлінням та контролем у господарській діяльності підприємств. Тобто відбувається модифікація змісту праці в усіх сферах виробництва. Вивчення особливостей становлення економічної та освітньої систем України показало, що професійне навчання старшокласників в умовах МНВК за спеціальністю “Бухгалтерський облік” є актуальною і однією з недостатньо розроблених проблем у педагогічній теорії і практиці на сучасному етапі. Вибір саме бухгалтерського обліку викликаний тим, що підлітки охоче обирають професії сфери економіки; розвиток малого і середнього підприємництва вимагає облікових умінь від кожного підприємця; зростання кількості фінансових послуг потребує від кожної людини елементарних вмінь обліку грошових коштів. Відсутність змісту і методичного забезпечення професійної підготовки з бухгалтерського обліку стримує її впровадження у навчальний процес середніх загальноосвітніх закладів.

2. Вивчення особливостей і змісту діяльності фахівців бухгалтерського обліку різних галузей народного господарства дало змогу зробити висновок про те, що їх професійна діяльність має свої специфічні функції. Сучасний бухгалтер повинен: володіти знаннями з бухгалтерського обліку, фінансового менеджменту, аналізу фінансової діяльності, економічної теорії, податкового законодавства, мати гарні знання комп'ютерної техніки, вміти спілкуватися з людьми. Йому необхідні такі риси характеру: чесність, порядність, принциповість, комунікабельність, пунктуальність, велика працездатність, відповідальність, самостійність тощо.

Підготовка майбутніх бухгалтерів буде результативною за умови науково обґрунтованого змісту навчання, який би:

- включав базовий мінімум теоретичних знань та практичних вмінь, що є загальними для бухгалтерів різних сфер виробництва;
- був структурованим на основі принципу „спіралі”;
- був побудованим на основі розроблених критеріїв, у яких враховано сутність професійної діяльності бухгалтера і дидактичні принципи трудового навчання, а саме: відповідність змісту основним функціям кваліфікованих бухгалтерів; доступність та посиленість змісту навчального матеріалу розумовим і віковим можливостям учнів; практична спрямованість змісту; міжпредметна та внутрішньопредметна координація змісту навчального матеріалу; взаємозумовленість структури змісту теоретичних відомостей і практичних дій.

3. Проведене дослідження засвідчує, що, окрім професійного бухгалтера, знання з обліку, які умовно поділяються на елементарні, прикладні та професійні, необхідні майже всім громадянам. Розроблена за результатами дослідження навчальна програма „Основи бухгалтерського обліку” має інваріативну і варіативну складові, що дає можливість середнім загальноосвітнім навчальним закладам вести підготовку бухгалтерів відповідно до запитів розташованих поряд підприємств. Її експериментальна перевірка у навчальному процесі МНВК показала, що зміст теоретичного матеріалу і дібрані практичні заняття є доступними для засвоєння учнями 10-11 класів.

Крім того, програма забезпечує реалізацію мети і завдань загальноосвітньої та професійної підготовки учнів.

4. Професійна підготовка старшокласників з вивчення бухгалтерського обліку в умовах МНВК стане результативнішою, якщо методика формування у старшокласників професійних понять, вмінь і навичок бухгалтерського обліку буде базуватися на запропонованій системі практичних задач і вправ, проблемних завдань і конкретних ситуацій, розробці проектів у професійній діяльності.

5. На основі теоретичного і експериментального дослідження доведено, що поєднання традиційного навчання з методами активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів суттєво впливає на рівень розвитку професійного інтересу до вибору майбутньої діяльності у сфері

фінансового обліку; зростання самостійності у навчальній і практичній діяльності; розвиток низки професійно важливих якостей особистості: акуратність, точність, чесність.

6. Розроблена і запроваджена методика навчання бухгалтерського обліку пройшла дослідно-експериментальну перевірку. Результати педагогічного експерименту підтвердили ефективність запропонованої методики викладання курсу “Основи бухгалтерського обліку”, що доводить правильність теоретичних і науково-методичних підходів до їх розробки.

Матеріали даного наукового дослідження характеризують завершений етап роботи, який, однак, не вичерпує всіх аспектів, пов'язаних з проблемою професійної підготовки старшокласників у середніх загальноосвітніх закладах. На нашу думку, потребують подальших досліджень такі питання: розробка методик навчання із застосуванням нових інформаційних технологій; організація професійної підготовки старшокласників за іншими напрямками професійної підготовки учнів 10–11 класів (“Правове забезпечення підприємницької діяльності”, “Фінанси і кредит”, “Маркетинг” тощо); застосування проектної методики навчання при підготовці за іншими напрямками трудової і професійної підготовки учнів 10–11 класів.

Основний зміст дисертації викладено у таких **публікаціях автора:**

1. Ковбаса Ю.М. Професійна підготовка старшокласників як складова неперервної освіти // Вісник Чернігівського державного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. Випуск 6. Серія: педагогічні науки: Збірник. – Чернігів: ЧДПУ, 2001. – № 6. – С.40–41.

2. Ковбаса Ю.М. Нові проблеми у професійній підготовці старшокласників // Наукові записки: Збірник статей Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова / Укл. П.В.Дмитренко, О.Л.Макаренко. – К.: НПУ, 2001. – Випуск 41. – С.27–29.

3. Ковбаса Ю.М. Вимоги до змісту навчання основам бухгалтерського обліку у 10–11 класах середніх загальноосвітніх закладів // Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в закладах освіти: Зб.наук.праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. Вип.25. – Рівне: РДГУ, 2003. – С.91–94.

4. Ковбаса Ю.М. Професія бухгалтера: історія і сучасність // Трудова підготовка в закладах освіти. – 2003. – № 4. – С.50–53.

5. Ковбаса Ю.М. Використання методу проектів при формуванні професійних вмінь бухгалтера в умовах МНВК // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – Вінниця.: ВДПУ, 2004. – Випуск 11. – С.119–122.

6. Ковбаса Ю.М. Програма професійного навчання учнів 10-11 класів. Основи бухгалтерського обліку. – К., 2004. – 20 с. (Гриф МОН України).

7. Ковбаса Ю.М. Особливості психологічної підготовки учнів до підприємницької діяльності // Профорієнтація та довузівська підготовка майбутніх спеціалістів: проблеми, досвід, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково-методичної конференції. – Чернігів, 1999. – С.183–184.

8. Ковбаса Ю.М. Бухгалтерський облік – новий напрям професійної підготовки старшокласників // Трудове навчання. Науково-методичний вісник № 1. – К.: НЕНЦ, 2002. – С.172–174.

9. Ковбаса Ю.М. Теоретичні основи застосування методу проектів при вивченні курсу “Основи бухгалтерського обліку” // Науково-дослідна діяльність молодих вчених: Особливості підготовки майбутнього вчителя: Матеріали звітної науково-практичної конференції 19–20 травня 2003 р. / Укл. П.В.Дмитренко, Л.Л.Макаренко, І.О.Нікуліна. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2003р. – С.100–104.

АНОТАЦІЯ

Ковбаса Ю.М. Зміст і методика професійної підготовки старшокласників з бухгалтерського обліку в умовах міжшкільного навчально-виробничого комбінату. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія і методика трудового навчання. Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – Київ, 2005.

У дисертації розроблено зміст і структуру курсу професійної підготовки “Основи бухгалтерського обліку”. Відбір змісту навчального матеріалу здійснений на основі розроблених критеріїв: відповідність змісту основним функціям у діяльності бухгалтерів; доступність і відповідність змісту навчального матеріалу розумовим і віковим можливостям учнів; практична спрямованість змісту для організації постійної професійної діяльності в процесі навчання; міжпредметна і внутрішньопредметна координація змісту навчального матеріалу; взаємозумовленість у структурі змісту теоретичних відомостей і практичних дій.

Вперше розроблено і експериментально перевірено методику навчання основам бухгалтерського обліку в умовах МНВК із застосуванням комплексу активних методів навчання, серед яких провідне місце належить методу проектів як складовій проблемного навчання.

Основні результати дослідження знайшли втілення у розробці навчальної програми професійної підготовки “Основи бухгалтерського обліку” для учнів 10-11 класів загальноосвітніх шкіл.

Ключові слова: професійна підготовка, зміст професійної підготовки, бухгалтерський облік, бухгалтер, проектна методика, методика навчання основам бухгалтерської діяльності.

АННОТАЦИЯ

Ковбаса Ю.Н. Содержание и методика профессиональной подготовки старшекласников по бухгалтерскому учету в условиях межшкольного учебно-производственного комбината. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика трудового обучения. Национальный педагогический университет имени М.П.Драгоманова. – Киев, 2005.

Диссертационное исследование посвящено разработке содержания и методики преподавания курса профессиональной подготовки „Основы бухгалтерского учета” в условиях межшкольного учебно-производственного комбината как звена системы среднего общего образования.

В диссертации, на основе всестороннего анализа изменений в хозяйственной деятельности в Украине, раскрыто социальное значение подготовки старшекласников к бухгалтерской деятельности. Проведенное исследование показало важность изучения элементов бухгалтерского учета всеми слоями населения. Было выделено четыре группы по важности знания бухгалтерского учета в их профессиональной и повседневной деятельности.

В результате изучения историко-педагогических подходов к пониманию бухгалтерской деятельности разработаны содержание и структура учебной программы профессиональной подготовки „Основы бухгалтерского учета” как школьного компонента общего среднего образования. Было доказано, что структура курса должна учитывать принцип спиральности. Содержание отобрано на основе специфических дидактических требований: профессиональная деятельность учеников основывается на предыдущем опыте; ученики должны понимать необходимость данной профессиональной деятельности; в содержании отобразить основные трудовые операции, которые раскрывают суть бухгалтерской деятельности; содержание профессиональной подготовки должно исключать дублирование учебного материала; содержание программы должно способствовать формированию творческого отношения к труду.

На основе анализа профессиональной деятельности бухгалтера, дидактических принципов профессионального обучения и требований к содержанию обучения разработаны основные положения (критерии) отбора обучения: соответствие содержания основным функциям в деятельности квалифицированных работников и специалистов (бухгалтера, учетчика, кассира, таксовщика и т.д.); доступность и сообразность содержания учебного материала умственным и возрастным возможностям учеников; практическая направленность содержания для организации постоянной профессиональной деятельности в процессе обучения; межпредметная и внутрипредметная координация содержания учебного материала; взаимообусловленность структуры содержания теоретическим сведениям и практическим действиям. Результатом овладения содержанием программы должны стать знания и умения.

Определено, что содержание учебной программы профессиональной подготовки „Основы бухгалтерского учета” должно включать базовый минимум теоретических знаний и практических умений, необходимых в повседневной деятельности бухгалтера. Сформирован понятийный аппарат учебного курса “Основы бухгалтерского учета”, объединяющий два блока: основной – инвариативный, который является обязательным для изучения, и дополняющий – вариативный, который позволяет средним общеобразовательным учебным заведениям вести подготовку бухгалтеров в соответствии с запросами расположенных рядом предприятий. Основные результаты исследования нашли воплощение в разработке учебной программы профессиональной подготовки „Основы бухгалтерского учета” для 10–11 классов средних общеобразовательных заведений. Положенная в основу обучения бухгалтерскому учету программа предусматривает формирование у учащихся дидактически обоснованной, логически упорядоченной совокупности понятий и умений по бухгалтерскому учету. Разработанная в процессе исследования программа внедрена в систему профессиональной подготовки учащихся Степановского МНВК (Черниговская обл.).

Обосновано, что методика обучения основам бухгалтерского учета базируется на психологических закономерностях познавательного процесса, на активных методах обучения, которые моделируют реальные процессы профессиональной деятельности. В диссертационном исследовании разработана методика обучения бухгалтерскому учету с применением комплекса активных методов обучения, среди которых главное место принадлежит решению практических и профессиональных задач и заданий, методу конкретных ситуаций (метод случаев), методу проектов. Проект – это проблемное задание, предусматривающее исследование ряда частичных проблемных задач, которые ученики самостоятельно ставят перед собой и решают их. Проект предполагает определенную работу над теоретическим и практическим материалом в учебное и во внеурочное время.

Экспериментально доказано, что процесс обучения бухгалтерскому учету должен включать проблемные и игровые методы, направленные на формирование положительной мотивации старшеклассников к изучению основ бухгалтерского учета, на содействие активизации обучения школьников, развивая их способности и интеллектуальные умения. Эффективность избранных методов обучения зависит от правильности и целесообразности сочетания их с традиционными методами, от степени реализации дидактических условий их организации. Исследование экспериментальной методики обучения раскрыло возможность ее адаптации к условиям средних общеобразовательных заведений, в частности, в межшкольных учебно-производственных комбинатах.

Результаты исследования положены в основу разработки авторской учебной программы. Экспериментальная методика обучения показала свою более высокую результативность по сравнению с традиционной.

Ключевые слова: профессиональная подготовка, содержание профессиональной подготовки, бухгалтерский учет, бухгалтер, проектная методика, методика обучения основам бухгалтерской деятельности.

SUMMARY

Kovbasa Y.N. The content and professional training methodic on accounting for senior year pupils in the interschool teaching and production combine. – Manuscript.

Ph. D. Thesis – competition for scientific degree of candidate of pedagogical science (specialty 13.00.02 – theory and methodic of labor education. – National pedagogical university of M. Dragomanov, Kyiv, 2005).

The thesis focuses on the contents and structure of the training course "Accounting basics". Selection of the training material contents was realized on the basis of designed criteria: correspondence of the contents to the main accountants' activities; accessibility and correspondence of the training material contents to the mental pupils' abilities and age; practical directivity of the contents regarding the professional activity organization in the process of education; intersubject and entersubject co-ordination of the training material contents; mutual agreement in the theory and practice contents structure.

The innovated accounting basics methodic that have been used in the interschool teaching and production combine includes the active complex methods. The main prominence is given to the project methods that bulk large with the problem education.

The main research results are used in the training program on "Accounting basics" for senior year pupils (10-11 form) of general school.

Keywords: professional training, professional training contents, accounting, accountant, project method, teaching methods on accounting basics.